

ضرورت آگاهی سواد رسانه‌ای والدین و فرزندان

عذرا راشدی، ثریا زیدانی، الهام حیدری، نسرين حياوی، فاطمه موسوی نصر^۱

چکیده

سواد رسانه‌ای امری حیاتی برای زندگی در عصر دیجیتال است. آموزش این مهارت به والدین به معنای توانمند کردن آن‌ها در تحلیل انتقادی رسانه‌ها، ارزیابی صحت اطلاعات و تشخیص پیام‌های رسانه‌ای است. امروزه با گسترش جنگ نرم و نفوذ تربیتی رسانه‌ها در خانواده‌ها، والدینی که آگاه و آماده نباشند، ممکن است با چالش‌های جدی در تربیت فرزندان خود مواجه شوند. این تحقیق در پی پاسخ به این پرسش است که سطح سواد رسانه‌ای والدین چه نقشی در حفاظت فرزندان از آسیب‌های فضای مجازی دارد. هدف پژوهش، آشنایی خانواده‌ها با اهمیت و ضرورت آموزش سواد رسانه‌ای برای والدین و فرزندان و ارائه راهکارهایی برای کاهش آسیب‌های رسانه‌ای است. نتایج نشان می‌دهد که فرزندان آن‌گونه خواهند شد که والدینشان هستند، نه آن‌گونه که والدین می‌خواهند. بنابراین، صرف اختصاص بخشی از زمان والدین به فرزندان و جایگزین نکردن رسانه به جای حضور واقعی والدین، می‌تواند نقش تعیین‌کننده‌ای در تربیت سالم فرزندان ایفا کند.

کلیدواژه: آموزش، رسانه، سواد رسانه‌ای، والدین

استاد راهنما، دبیر گروه، عضو گروه، عضو گروه، کارشناسی سطح (۲)، استان خوزستان، شهرستان بندرماهشهر، مدرسه علمیه حضرت خدیجه (سلام الله علیها)

مقدمه

در عصر حاضر، رسانه‌ها به جزئی جدایی‌ناپذیر از زندگی روزمره تبدیل شده‌اند و حضور آن‌ها در خانواده‌ها، به ویژه در زندگی کودکان و نوجوانان، پررنگ‌تر از هر زمان دیگری است. اگر در گذشته تلویزیون تنها وسیله دیجیتالی پرمصرف بود، امروزه دنیای پیچیده‌ای از شبکه‌های اجتماعی، بازی‌های آنلاین و محتوای دیجیتال در دسترس فرزندان قرار گرفته است. این تغییرات، تربیت فرزندان را چالشی پیچیده کرده و والدین را با نیاز فوری به آگاهی و مهارت در مدیریت رسانه‌ها مواجه ساخته است.

آموزش سواد رسانه‌ای به والدین، مهارتی حیاتی برای توانمند شدن آن‌ها در تحلیل پیام‌ها، تشخیص محتوای درست از نادرست و هدایت فرزندان در مسیر استفاده سالم از رسانه است. پژوهش‌های متعدد نشان می‌دهد که سواد رسانه‌ای نه تنها فرزندان را در برابر آسیب‌های فضای مجازی محافظت می‌کند، بلکه زمینه‌ای برای رشد خلاقیت، تفکر انتقادی و تصمیم‌گیری مسئولانه آن‌ها فراهم می‌آورد. در ایران نیز با گسترش اینترنت و شبکه‌های اجتماعی در دهه‌های اخیر، توجه به سواد رسانه‌ای افزایش یافته و مطالعات و کتاب‌های متعددی، از جمله آثار نصیری (۱۴۰۰)، تراشیون (۱۴۰۳) و عباسی ولدی (۱۴۰۰)، به بررسی روش‌ها و راهکارهای آموزش و تقویت سواد رسانه‌ای والدین و فرزندان پرداخته‌اند.

این مقاله در پی پاسخ به این پرسش‌هاست: علل وابستگی کودکان به رسانه و پیامدهای منفی آن چیست؟ نقش آگاهی والدین از سواد رسانه‌ای در تربیت فرزندان چگونه است؟ و چه راهکارهایی برای کنترل و مدیریت مصرف رسانه توسط فرزندان وجود دارد؟ هدف نهایی پژوهش، آگاه‌سازی خانواده‌ها نسبت به اهمیت سواد رسانه‌ای و ارائه راهکارهایی برای مدیریت بهینه رسانه‌ها است، تا والدین بتوانند با حضور فعال و تصمیم‌گیری هوشمندانه، مصرف رسانه‌ای سالم و مؤثر را در خانواده خود برقرار کنند.

۱- مفهوم شناسی

۱-۱ آموزش

در لغت به معنای یاد دادن، عمل آموختن (معین، ۱۳۸۶، ج. ۱، ص. ۶۸). در اصطلاح به فعالیت‌های هدف داری گفته می‌شود که از سوی معلم برای ایجاد یادگیری در یاد گیرنده به مدت طولانی به کار گرفته می‌شود تا یادگیرنده به هدف‌های مورد نظر برسد. (شریعتمداری، ۱۳۹۴، ص. ۱۱۱)

۲-۱ رسانه

در لغت به معنای هر وسیله‌ای که مطلب یا خبری را به اطلاع مردم برساند مانند رادیو تلویزیون و روزنامه (عمید، حسن، فرهنگ عمید، جلد دو، صفحه ۱۲۳۴، تهران انتشارات امیرکبیر). در اصطلاح وسیله‌ای برای نقل و انتقال اطلاعات، ایده‌ها و افکار افراد یا جامعه و واسطه عینی و عملی در فرآیند برقراری ارتباط است. (چشمه نور و همکاران، ۱۳۹۷، ص. ۱۲)

۳-۱ سواد رسانه‌ای

امروزه اگر فرد بخواهد رسانه را در خدمت خود قرار دهد باید با واژه ی "سواد رسانه" آشنا شود. انسان باید به خوبی بداند که چگونه از رسانه استفاده هوشمند داشته باشد. سواد رسانه‌ای عبارت است از: مهارت گزینش برنامه‌های رسانه و داشتن روحیه انتقادی به شکل، قالب و محتوای آن. (آقازاده، ۱۳۹۴، ص. ۳)

اگر فردی بخواهد از رسانه‌ها استفاده‌ی مفیدی داشته باشد؛ باید به این آگاهی دست یابد که سواد رسانه‌ای به والدین در زمان کنونی، قابلیت و آگاهی می‌بخشد تا بتوانند در حوزه‌ی تربیت فرزند، موفق‌تر عمل کنند. سواد رسانه‌ای می‌تواند وجه تمایز اخبار واقعی و غیرواقعی را مشخص کند. دریافت اطلاعات از منابع با کیفیت را تعیین نموده و به زبان ساده‌تر سواد رسانه به مخاطبان

می‌آموزد که از حالت انفعالی و مصرفی خارج شده و خود، مراقب باشند که چه برنامه‌هایی مناسب است؛ چه برنامه‌هایی مضر، چه برنامه‌هایی را باید تماشا کرد؛ چه برنامه‌هایی را نه، یا اینکه میزان تماشای هر برنامه چه اندازه باشد. (تراشیون، ۱۴۰۳، ص. ۲۲)

آگاهی والدین می‌تواند ذهن کودکان را به سمت‌وسوی درست ماجرا هدایت کند و باید تناسبی میان سن و ذهن کودک وجود داشته باشد که فرزندان کودکی کنند. اگر فرزندان، در سنین کودکی هستند نباید اطلاعاتی که در ذهن دارند بیش از سن آن‌ها باشد. مسائلی در دنیای واقعی وجود دارد که کودک نباید اطلاعی از آن‌ها داشته باشد. وقتی کودک به همراه والدین خود برنامه‌های مختلف تلویزیون را تماشا می‌کند، حرف‌هایی را می‌شنود و حرکاتی را می‌بیند که متوجه می‌شود خبرهایی در این عالم وجود دارد که پیش از این از آن‌ها آگاه نبوده است. آگاهی از این خبرها ذهن کودک را بزرگ می‌کند و نمی‌گذارد که او کودکی کند. کودک باید کودکی کند تا بزرگ شود؛ اما جنبه‌ی جنسی برنامه‌های رسانه‌ای این حق مسلم را از کودک می‌گیرد. در این میان، پدران و مادرانی که در برابر این موج رسانه‌ای ایستاده‌اند و به درک صحیحی از سواد رسانه‌ای دست یافته‌اند، قابل ستایش‌اند. (عباسی ولدی، ۱۳۹۶، ج. ۵، ص. ۱۱۹)

۲- ضرورت آگاهی والدین از رسانه

امام علی علیه السلام در وصیتی به کمیل می‌فرماید: "یا کمیل ما من حرکه الا و ان محتاج فیها الی معرفه" ای کمیل هیچ حرکتی نیست جز آن که تو در آن نیازمند معرفت هستی. (مجلسی، ۱۳۷۵، ج. ۷۷، ص. ۲۶۷) امروزه به علت تغییر سبک زندگی و افزایش وسایل ارتباطی، رسانه‌ها سهم چشمگیری از اوقات فراغت خانواده‌ها، به ویژه فرزندان را به خود اختصاص داده‌اند. نکته‌ی مهم آن است که رسانه‌ها کارکردهای مثبت و منفی فراوانی داشته و اگر راهنما و سواد استفاده از این گونه وسایل نباشد، تاثیرات بسیار مخربی در شخصیت کودکان و نوجوانان بر جای می‌گذارند. بر این اساس، والدین وظیفه دارند سطح سواد رسانه‌ای خویش را افزایش دهند تا بتوانند

مسئولیت آگاه سازی و راهنمایی افراد خانواده را به بهترین شکل انجام دهند؛ بنابراین والدین برای استفاده‌ی بهینه از رسانه‌های نوین، باید آگاهی‌های لازم در این باره را داشته باشند. پیامبر گرامی اسلام (ص) می‌فرمایند: من عمل علی غیر علم کان ما یفسد اکثر مما یصلح "کسی که عمل بدون علم انجام دهد فسادش بیشتر از اصلاحش است." (کلینی، ش ۱۳۸۴، جلد ۶، ص ۹) به همین دلیل والدین برای حضور در این صحنه‌ی نبرد، ابتدا باید خود را به بصیرت رسانه‌ای مجهز کنند تا بتوانند به بهترین شکل ممکن این ابزارها را در محیط خانه مدیریت کنند.

توجه به این مهم ضروری است، چرا که رسانه‌ها به عنوان والدین مجازی به صورت شبانه روزی، به ایفای نقش و رقابت با والدین و افراد دنیای حقیقی می‌پردازند و ذهن فرزندان را شکل می‌دهند.

۳- سطح آگاهی والدین از تربیت فرزندان

تربیت، یک امر خانواده محور است. همچنین با توجه ویژه به معارف دینی فرد درمی یابد که تربیت، امری مستمر بوده و در بستر زمان محقق می‌شود. در حقیقت تغییر در اندیشه و احساس و رفتار انسان‌ها به مرور زمان انجام می‌شود. لازمه‌ی تربیت اجتماعی، تداوم امر به معروف و نهی از منکر و دعوت مداوم مردم به خیر است. خداوند متعال در قرآن می‌فرماید: "ولتکن منکم امه یدعون الی الخیر و یأمرون بالمعروف و ینهون عن المنکر و اولئک هم المفلحون" [آل عمران/ ۱۰۴]. باید از میان شما طایفه‌ای باشند که مردم رو به سوی خیر دعوت کرده، امر به معروف و نهی از منکر کنند و این طایفه همانا رستگارانند.

همه افعال به کار رفته در این آیه، مضارع استمراری است و نشان دهنده‌ی ضرورت تداوم در امر به معروف، نهی از منکر و دعوت مردم به خیر برای تحقق اهداف تربیتی است. تبلیغ دین و رساندن منویات خداوند متعال به انسان نیز باید به صورت پیوسته و مستمر انجام شود. خداوند متعال در قرآن می‌فرماید: "الذین یبلغون رسالات الله و یخشونه و لا یخشون احدا الا الله و کفی بالله حسیبا" [احزاب/ ۳۹]. کسانی که رسالت‌های خدا را ابلاغ می‌کنند و از او می‌ترسند و از هیچ کس جز خدا

با توجه به یافته‌های این پژوهش، روشن شد که سواد رسانه‌ای والدین نقش حیاتی و تعیین‌کننده‌ای در تربیت فرزندان و محافظت آن‌ها در برابر آسیب‌های فضای مجازی دارد. رسانه‌ها امروز به‌عنوان والدین مجازی، بخش قابل توجهی از زندگی کودکان و نوجوانان را اشغال کرده‌اند و در غیاب آگاهی و مدیریت والدین، می‌توانند خلأهای عاطفی، ضعف مهارت‌های اجتماعی و تربیتی و شکل‌گیری نگرش‌ها و رفتارهای ناصحیح را در فرزندان تقویت کنند. از سوی دیگر، رسانه‌ها نه تنها تهدید، بلکه فرصت‌هایی نیز برای آموزش، انتقال فرهنگ، سرگرمی آموزنده، تسهیل امور و حتی تبلیغ دین فراهم می‌کنند؛ لذا مدیریت و بهره‌گیری هوشمندانه از آن‌ها برای والدین ضروری است.

تحلیل علل وابستگی کودکان به رسانه‌ها نشان می‌دهد که عواملی همچون خلأ عاطفی، تحریک قوای تخیل، عدم توجه به بازی‌های سنتی و تغییر سبک زندگی نقش مهمی در گرایش کودکان به فضای مجازی دارند. از این رو، تربیت دینی و اجتماعی موفق فرزندان مستلزم آگاهی مستمر والدین، حضور فعال و ایجاد ارتباط موثر با فرزندان است. تجربه و آموزه‌های دینی نیز بر ضرورت استمرار در تربیت و ایجاد زمینه‌های ارتباطی و محبت‌آمیز بین والدین و فرزندان تأکید دارند.

با توجه به تهدیدها و آسیب‌های رسانه‌ای از جمله مشکلات جسمی، رفتاری و روحی-روانی، اتخاذ راهکارهای علمی و عملی توسط والدین اهمیت ویژه‌ای دارد. این راهکارها شامل تقویت ارتباطات خانوادگی، الگوسازی، مدیریت زمان، مکان و مصرف رسانه، آموزش مهارت «نه گفتن» و ایجاد قوانین و توافقات خانوادگی است. بهره‌گیری از این راهکارها نه تنها مانع گرایش بی‌رویه کودکان به رسانه‌های آسیب‌زا می‌شود، بلکه می‌تواند رسانه را به ابزاری مثبت برای رشد فکری، اجتماعی و اخلاقی فرزندان تبدیل کند.

پیشنهادهای پژوهشی و عملی:

۱. برگزاری دوره‌های آموزشی مستمر برای والدین با محوریت سواد رسانه‌ای و مهارت‌های تربیتی مرتبط.
۲. توسعه محتوای رسانه‌ای آموزنده و سرگرمی‌آموزشی مطابق با ارزش‌های دینی و فرهنگی.

۳. طراحی و پیاده‌سازی سیاست‌های حمایتی و کنترلی در فضای مجازی، از جمله اینترنت کودک و احراز هویت کاربران نوجوان.

۴. پژوهش‌های بیشتر برای بررسی تأثیر راهکارهای مدیریت رسانه‌ای والدین بر رفتار و سلامت روانی کودکان در بازه‌های سنی مختلف.

۵. توجه به بازآفرینی مولفه‌های سبک زندگی سنتی، از جمله تعاملات خانوادگی، بازی‌های گروهی و فضای باز برای کودکان، به عنوان مکمل مدیریت رسانه‌ای.

در نهایت، می‌توان نتیجه گرفت که والدین با افزایش سواد رسانه‌ای خود، حضور فعال و مستمر در زندگی فرزندان و مدیریت هوشمند رسانه‌ها می‌توانند آسیب‌های فضای مجازی را کاهش دهند و از ظرفیت‌های آموزشی و فرهنگی آن بهره‌مند شوند، به گونه‌ای که فرزندان در مسیر رشد سالم، متعادل و اخلاقی قرار گیرند.

فهرست منابع

- ۱- قرآن کریم
- ۲- آیت اللهی، زینت، سواد رسانه، دانش عصر دیجیتال (کارگاه ششم از مجموعه کارگاه‌های نهضت سواد رسانه‌ای در فضای مجازی)، چاپ اول، انتشارات پشتیبان، ۱۴۰۰ش
- ۳- آیت اللهی، زهره؛ کوهپایه‌ای، مریم، خانواده در عصر دیجیتال، تهران: انتشارات پشتیبان، ۱۴۰۰ش
- ۴- السرائر الحاوی لتحریر الفتاوی، ابن ادریس، ج ۳، چاپ دوم، قم: موسسه نشر اسلامی، ۱۴۱۰ق
- ۵- تراشیون، علیرضا، والد سوم، چاپ دهم، قم: نشر معارف، ۱۴۰۳ش
- ۶- تمیمی آمدی، عبدالواحد، غررالحکم و دررالکلم، محسن موسوی، ج ۱، چاپ دوم، قم: دارالحديث، ۱۳۸۵ش
- ۷- چشمه نور، مرتضی و دیگران، فضای مجازی و سواد رسانه‌ای، چاپ اول، تهران: انتشارات پشتیبان، ۱۳۹۷ش
- ۸- راهی، مصطفی، آینه در مجاز، چاپ اول، قم: انتشارات اخلاق و تربیت، ۱۴۰۳ش
- ۹- زهره‌وند، محمد؛ یعقوب‌نژاد، محمدسینا، آسیب‌های فضای مجازی بر کودکان و نوجوانان (راهنمای عملی والدین و بررسی فرصت‌ها و تهدیدها)، چاپ اول، تهران: انتشارات ناک، ۱۴۰۱ش
- ۱۰- شریعتمداری، علی، روش‌ها و فنون تدریس، چاپ سی و پنج، تهران: انتشارات امیرکبیر، ۱۳۹۴ش
- ۱۱- شیخ حر عاملی، وسائل الشیعه، جلد ۲۱، قم: موسسه آل‌البیت (ع) الحیاه التراث، چاپ دوم، انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین، ۱۳۹۴ش
- ۱۲- طباطبایی، علامه محمدحسین، المیزان فی تفسیر، ج ۴، چاپ بیست و هشتم، انتشارات اسلامی، ۱۳۸۸ش

۱۳- عباسی ولدی، محسن، من دیگر ما، ج ۴ (نقش بازی در تربیت)، چاپ دوازدهم، قم: انتشارات آیین

فطرت، ۱۳۹۴ ش

۱۴- -----، من دیگر ما، ج ۶ (بازی روی ابر خیال و کودکی های روبه زوال) چاپ چهاردهم،

قم: آیین فطرت، ۱۴۰۰ ش

۱۵- -----، من دیگر ما، ج ۵ (قاب سرای نشان و بیداری خواب نشان)، چاپ نوزدهم، قم:

آیین فطرت، ۱۴۰۳ ش

۱۶- عمید، حسن، فرهنگ عمید، چهارم نهم، تهران: انتشارات امیرکبیر، ۱۳۸۲ ش

۱۷- کلینی، الکافی، جلد ۶، تهران: دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۸۴

۱۸- کهوند، محمد؛ فجری، محمدمهدی، گوشي ها روشن خانواده خاموش، چاپ اول، موسسه فرهنگي هنري

محتوای نقطه زن، ۱۴۰۴ ش

۱۹- -----، گوشي ها خاموش خانواده روشن، چاپ اول، موسسه فرهنگي هنري

محتوای نقطه زن، ۱۴۰۴ ش

۲۰- مجلسی، محمدباقر بن محمدتقی، بحارالانوار، جلد ۷۷، چاپ سوم، انتشارات اسلامیه؛ حرانی، ۱۳۷۵ ش

۲۱- -----، بحارالانوار، جلد ۷۸، چاپ سوم، انتشارات اسلامیه حرانی، ۱۳۷۵ ش

۲۲- معین، محمد، فرهنگ فارسی، چاپ بیست و سه، تهران: انتشارات امیرکبیر، ۱۳۸۵ ش

۲۳- نصیری، بهاره و دیگران، دلم جای دیگریست، چاپ اول، نشر مهرستان، ۱۳۹۶ ش

۲۴- نصیری، معصومه، سیر تا پیاز فضای مجازی، چاپ اول، تهران: پشتیان، ۱۳۹۶ ش

۲۵- -----، چشمه نور، مرتضی، سواد رسانه ای و خانواده، چاپ اول، تهران: پشتیان، ۱۳۹۶ ش

۲۶- -----، رژیم مصرف رسانه ای، چاپ اول، تهران: پشتیان، ۱۳۹۶ ش

۲۷- -----، موسوی، سیدعلی، اصول آموزش سواد رسانه ای به کودکان، انتشارات نسل

روشن، ۱۳۹۸ ش

۲۸- هاشمیان، سلمان، فرزندت را فالو کن، چاپ اول، اصفهان: نشر مهرستان، ۱۴۰۲ ش

کتاب انگلیسی

۳۱- مک فورکوهار، کولین، دایره المعارف بریتانیکا، عبدالحسین سعیدیان، ج ۱، اول، ۱۳۸۴ ش